

ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

Т. Г. ЛУБЕНЕЦЬ—ВИДАТНИЙ ПОСЛІДОВНИК К. Д. УШИНСЬКОГО НА УКРАЇНІ

О. Г. ДЗЕВЕРІН
(Науково-дослідний інститут педагогіки УРСР)

В багатомісячній історії боротьби трудящих нашої країни за народну освіту було немало видатних діячів, які віддали своє життя великій справі освіти й виховання підрастаючих поколінь, невтомно боролися за розвиток передової вітчизняної педагогічної науки. Одним з таких визначних поборників прогресивної демократичної педагогіки та освіти для трудящих має був у кінці XIX — на початку XX століть відомий педагог і діяч народної школи, послідовник К. Д. Ушинського на Україні — Тимофій Григорович Лубенець.

Найголовніше, що характеризує Т. Г. Лубенця, — це самовіддана педагогічна праця для народу протягом понад півстоліття. Його педагогічна творчість була дуже багатогранною. В численних своїх працях він охопив найрізноманітніші питання освіти, виховання і навчання, причому в них багато матеріалу, надзвичайно цікавого, повчального і для сучасної школи, особливо щодо організації та методики навчання в початкових класах. Проте життя, громадсько-педагогічну діяльність, теоретичну педагогічну і методичну спадщину Т. Г. Лубенця в історико-педагогічній літературі майже зовсім не висвітлено.

В даній статті ми спинимось лише на деяких моментах педагогічної діяльності Т. Г. Лубенця, зокрема на питанні про те, як він, продовжуючи традиції великого російського педагога К. Д. Ушинського, боровся за розвиток і втілення

в практику школи демократичного принципу народності у вихованні.

* * *

Т. Г. Лубенець народився 21 лютого 1855 року в м. Кролевець, кол. Чернігівської губернії, у небагатій українській міщанській родині. Батьки Т. Г. Лубенця були настільки незаможні, що в дитинстві йому довелося бути навіть пастухом. Мати його була зовсім неписьменна.

Учився Т. Г. Лубенець в Кролевецькому повітовому училищі, а потім у Чернігівській земській учительській семінарії, яку закінчив у 1873 році. В тому ж році, будучи ще 18-річним юнаком, він розпочав учительську роботу в початковій школі у селі Вороньках на Чернігівщині. Через 5 років — у 1878 році — Т. Г. Лубенця, як він пише в своєму *Curriculum vitae* було звільнено з посади вчителя початкової школи за те, що він склав «Общепользныи задачник», у якому, між іншим, в умови задач входили небажані для «власть имущих» розрахунки про господарство на селі та про наділ селян землею. Через деякий час Т. Г. Лубенцю вдалося все ж одержати призначення на посаду вчителя однокласного училища в селі Рачках, Рубанської волості, на Поділлі, де й працював до 1883 р. Працюючи сільським учителем, він у 1881 р. витримав іспити за курс Білгородського учительського інституту Харківського учбового округу.

З 1883 р. Т. Г. Лубенець — учитель російської мови і арифмети-

ки підготовчого класу Київської першої гімназії. Перед виїздом Т. Г. Лубенця до Києва Рубанський волосний сход селян постановив висловити йому вдячність від імені селян за хороше й ретельне виконання обов'язків народного учителя. В Київській першій гімназії Т. Г. Лубенець працював протягом 6 років. В цей період він виконував також (в літні місяці) роботу керівника курсів для народних учителів у м. Новозибкові (1884 р.) та в м. Острозі (1888 р.).

У 1889 році Т. Г. Лубенець був призначений інспектором народних училищ при управлінні Київського учбового округу. Працюючи на цій посаді і пізніше, багато разів виступав перед учителями з лекціями на педагогічні та методичні теми. Він читав лекції і проводив бесіди зокрема на учительських з'їздах і курсах у Києві, Житомирі, Бердичеві, Чернігові, Катеринославі, Новгород-Волинську, Новозибкові, Острозі, Костянтинограді, Кобеляках, Звенигородці та ін.

До середини 90-х років Т. Г. Лубенець написав і видав ряд підручників та посібників для початкової школи, зокрема такі, як «Книга для первоначального чтения в школе и дома», «Хрестоматия для самостоятельного чтения и письменных упражнений», «Родная нива», «Задачи для самостоятельных письменных упражнений», «Письменные самостоятельные работы в начальной школе», «Зернышко», «Книга для чтения, письма и практических упражнений в начальной школе», «Сборник арифметических задач, заключающих в себе данные преимущественно из сельского быта» та інші, опублікував багато педагогічних статей («Обучение первоначальной грамоте вообще», «О преподавании грамоты в южно-русских школах», «О преподавании арифметики в народных училищах» та ін.).

В 1896 році Т. Г. Лубенець був експертом науково-учбового відділу Всеросійської художньо-промислової виставки в Нижньому Новгороді. Протягом 2-х місяців він читав

там лекції народним учителям, які приїжджали з різних кінців Росії, а також педагогам з багатьох країн світу.

Надзвичайно широка науково-педагогічна ерудиція, плідна літературно-методична діяльність і великий авторитет Т. Г. Лубенця серед учительства звернули на себе увагу Міністерства освіти і він був призначений директором народних училищ Київської губернії. На цій посаді йому довелося працювати близько 12 років. З 1906 р. він викладав методику російської мови в одній із київських жіночих гімназій.

Якими рисами характеризується діяльність Т. Г. Лубенця як директора народних училищ? Відомо, що в своїй більшості директори народних училищ були ревноми чиновниками, бюрократами, які здійснювали реакційну політику в галузі освіти, стояли далеко від справжніх інтересів народної школи. Вчителі, як правило, боялись і ненавиділи їх. Але Т. Г. Лубенець був не таким. Він розглядав народну освіту як найближчу, рідну і дорогу для себе справу, робив усе, що міг, для поширення освіти серед трудящих, для поліпшення якості навчання в народних школах. Дуже близький до народних учителів, він завоював велику любов і ширю повагу до себе з боку учительства і всієї тогочасної прогресивної педагогічної громадськості.

Це підтверджується багатьма фактами.

Будучи з 1901 року головою комітету Київського товариства тверезості, Т. Г. Лубенець відкрив за кошти товариства кілька бібліотек для дорослих, а також ряд вечірніх шкіл, вечірніх класів грамоти, вечірніх курсів для дорослих, де навчалися переважно молоді робітники, ремісники, неписьменні дорослі з бідних верств населення Києва. В 1910 р. у зв'язку з 10-річчям відкриття в Києві вечірніх класів грамоти і курсів для дорослих, учнів цих учбових закладів у спеціальних адресах висловлювали Т. Г. Лубенцю сердечну подяку за його піклу-

вання про освіту для народу, для бідних і знедолених людей, виражали йому, як своєму вчителю і керівникові, гарячі й щирі почуття любові й вдячності. Слід сказати, що і в такі ювілейні дати, як 25-річчя, 30-річчя і 35-річчя педагогічної діяльності Т. Г. Лубенця, сотні вчителів звертались до нього з привітальними листами і адресами, причому лейтмотивом цих дуже інтересних документів (значна частина їх збереглася) було відзначення його самовідданого служіння справі освіти для трудящих в умовах тяжкої тогочасної дійсності.

Протягом тривалого часу Т. Г. Лубенець був головою правління Київського Товариства допомоги нужденним учням міських і церковно-парафіяльних шкіл. І завдяки його старанням це товариство відіграло позитивну роль у справі матеріальної підтримки найбільш вразливих учнів початкових шкіл м. Києва.

Т. Г. Лубенець був одним з ініціаторів і фундаторів єдиного в дореволюційній Росії Товариства народних дитячих садів, яке здійснило ряд заходів у напрямку демократизації дошкільної справи. Це товариство відкрило перший у Києві народний дитячий садок.

З перших років своєї учительської праці Т. Г. Лубенець брав найактивнішу участь у прогресивній педагогічній пресі. Він друкувався, зокрема, в таких журналах, як «Русский начальный учитель», «Народный учитель», «Школа и жизнь» «Русская школа», «Неделя», «Заря», «Дошкольное воспитание» та ін. З 1873 р. по 1913 р., тобто на протязі чотирьох десятиліть своєї педагогічної діяльності, він написав близько 30 підручників, методичних посібників і книг на різні педагогічні теми. Серед цих робіт особливо важливими є такі, як: «Педагогические беседы» — основна педагогічна праця Т. Г. Лубенця (видавалася в 1903 і 1913 роках), книга «О наглядном преподавании» (1911 р.), читанка для початкової школи «Зернышко» в 4-х частинах (витримала більше 10 видань), ме-

тодичний посібник для вчителів «Руководство к «Зернышку», посібник для навчання арифметики в недільних школах і в класах для дорослих, «Арифметические задачи», «Методика арифметики».

В основі цих та інших праць Т. Г. Лубенця було його прагнення до втілення в практику навчально-виховної роботи найкращих, демократичних і гуманістичних принципів вітчизняної педагогіки. Ці праці, як і всю його педагогічну діяльність, пронизує ідея нерозривного зв'язку двох братніх культур — російської і української.

Про ідейно-педагогічне обличчя Т. Г. Лубенця досить яскраво свідчать такі, наприклад, факти.

В 1908 році журнал «Русская школа» надрукував статтю Т. Г. Лубенця «О наказаніях в детском возрасте». У цій статті автор піддав гострій критиці деспотичну систему тілесних покарань та знущань над дітьми, яка запроваджувалась у школах царської Росії. Попечитель Київського учбового округу реакціонер Зілов у 1909 році в конфіденціальному листі на ім'я Т. Г. Лубенця із злобою вимагав дати пояснення з приводу цієї статті, спростувати свої твердження про те, що «корінним виховним принципом російської школи є ідея покари, ідея примусового впливу на дитину, як фізичного, так і морального», а також, що «...шкільне законодавство позбавлене гуманності і встановлені ним правила озлобляють, а не виховують дитячу натуру».

Ще раніше, в 1906 році, Т. Г. Лубенець як прихильник ідеї навчання рідною мовою видав у Києві під псевдонімом «Норець» свою «Граматику» (український буквар). Міністерство освіти спеціальним розпорядженням категорично заборонило користуватися «Граматику» в школах, мотивуючи цю заборону тим, що «запровадження викладання грамоти на малоросійському наріді в народних училищах було б невідповідним складу предметів навчального курсу цих училищ».

Багато корисного зробив Т. Г. Лу-

бенець для тих народних учителів, які зазнавали репресій з боку царських властей. В його автобіографічних матеріалах згадується ряд фактів про те, що він оберігав, як тільки міг, прогресивних учителів від переслідувань за політичну діяльність.

Наслідуючи приклад М. І. Пирогова та інших прогресивних педагогів, Т. Г. Лубенець підтримував недільні школи, а також таємні школи з навчанням рідною мовою—українські, польські, єврейські. Звичайно, він добре розумів, що за таку діяльність раніше чи пізніше доведеться відповідати перед царською жандармською владою, але продовжував іти своїм шляхом. В одному з автобіографічних документів він писав: «Я добре розумів, що за свою поведінку я поніс би тяжку кару. Але це мене не зупиняло». І справді, реакціонери, зокрема міністр освіти Кассо і попечитель Київського учбового округу Деревицький, терпіли Т. Г. Лубенця тільки до пори до часу. В роки реакції на нього посипались доноси, обвинувачення. Реакціонери звинувачували його насамперед в українофільстві та поширенні ідей, спрямованих проти царського шкільного законодавства. Кінець кінцем, Т. Г. Лубенець був звільнений з посади директора народних училищ «як шкідливий для державної справи службовець».

Народні вчителі сприйняли це звільнення як тяжку подію, як акт, спрямований проти прогресивної педагогічної діяльності взагалі, проти всіх передових діячів народної освіти. Навіть Петербурзька учительська газета ліберального напрямку «Школа и жизнь» писала з приводу звільнення Т. Г. Лубенця: «Почавши свою педагогічну кар'єру на посаді сільського вчителя, Т. Г. Лубенець на посту директора народних училищ зайняв виключне становище: всупереч звичаю, цього директора не трималися осторонь, навпаки, до нього йшли, коло нього зароджувалася і скупчувалась жива освітня робота. Але саме завдяки цьому він виявився непотрібним».

А прогресивний московський учительський журнал «Народный учитель» надрукував спеціальну статтю, в якій говорилось про гнітюче враження, яке зробило на народних учителів звільнення Т. Г. Лубенця, і оцінював його, як «видатного діяча на ниві освіти українського населення», вказував, що Лубенець є прикладом стійкого борця за культуру, чуйного друга народного учительства.

Звільнення Т. Г. Лубенця з посади директора народних училищ не зламало його волі до праці для народу, для справи народної освіти. В грудні 1913 р.—січні 1914 р. він бере активну участь у роботі Всеросійського з'їзду в справі народної освіти, виступає на засіданнях комісій з'їзду з рядом доповідей. Після з'їзду царські власті розгорнули переслідування вчителів, які брали участь у з'їзді. Т. Г. Лубенця було позбавлено права викладати у жіночій гімназії. Однак в 1914 р., завдяки підтримці прогресивної інтелігенції Києва, йому вдалося влаштуватися викладачем педагогіки і методики на Київських вищих жіночих курсах гуртка професорів і вчителів. Протягом трьох років (до 1918 р.) він був деканом педагогічного факультету цих курсів. Крім того, працював експертом кількох київських шкіл, які існували на кошти місцевої думи.

Так розгорталася діяльність Т. Г. Лубенця до Великої Жовтневої соціалістичної революції.

За своїм світоглядом Т. Г. Лубенець був, звичайно, далекий від марксизму. Його суспільно-політичні погляди до Жовтневої революції не виходили в основі своїй за межі ліберального демократизму. Однак багаторічна боротьба за освіту для народу, для трудящих відіграла свою вирішальну роль у формуванні його ставлення до соціалістичної революції. З перших же кроків будівництва радянської держави він став чесно служити владі робітників і селян.

У 1918—1919 роках Т. Г. Лубенець працював інструктором київських трудових шкіл, був учите-

лем показової школи для червоноармійців. На протязі п'яти років — з 1919 до 1924 року — керував трудовою школою № 4 в Пущі Водиці.

В перші роки Радянської влади Т. Г. Лубенець склав «Буквар», чотири «Читанки» та ряд інших книг і посібників для молодших класів радянської трудової школи. У 1923 р. він був прийнятий у члени київської секції наукових працівників. Т. Г. Лубенець читав лекції учителям Києва, Чернігова, Кролевеця, Білої Церкви, Житомира, Умані, а також робітникам різних київських підприємств, виступав до 1926 року з статтями в газетах «Вісті» і «Радянське село», в журналі «Радянська освіта» та інших періодичних виданнях. У 1924 році, в день 5-річчя профспілки працівників освіти, Київський губернський відділ спілки високо оцінив довголітню педагогічну та громадську діяльність Т. Г. Лубенця, вирішив «вважати його героєм праці з нагородою відповідною ознакою».

Лише в зв'язку з поганим станом здоров'я в 1926 році (тобто після 53-х років педагогічної праці) 72-річний Т. Г. Лубенець змушений був перейти на пенсію, хоч фактично він продовжував працювати і в ці роки, писав спогади про свою педагогічну діяльність до пролетарської революції.

Помер Т. Г. Лубенець у Києві в 1936 році після тривалої тяжкої хвороби.

* * *

Прогресивна педагогіка в Росії і на Україні в другій половині XIX ст. та на початку XX ст. розвивалась під могутнім впливом ідей великого класика вітчизняної педагогіки К. Д. Ушинського. Педагогічні твори К. Д. Ушинського хвилювали передових учителів, допомагали їм у боротьбі проти реакції і рутини.

Благотворний вплив К. Д. Ушинського відіграв найбільшу роль у формуванні педагогічних та методичних поглядів Т. Г. Лубенця. Червоною ниткою через усю його педагогічну діяльність проходить прагнення до впровадження в жит-

тя і до дальшого розвитку ідей і настанов К. Д. Ушинського.

Відомо, що центральним і провідним положенням педагогічної системи К. Д. Ушинського був принцип народності у вихованні. Саме виходячи з ідеї народності, К. Д. Ушинський писав про освіту і виховання відповідно до історичних потреб російського народу, закликав виховувати у дітей любов до свого народу, віру в його могутні творчі сили, боровся за створення і розвиток в Росії справді народної школи. Він вимагав навчання рідною мовою, писав про велику виховну силу рідної мови і народної творчості. Принцип народності у вихованні К. Д. Ушинський практично реалізував, зокрема, в знаменитому «Родном слове».

Т. Г. Лубенець, ідучи за Ушинським, вирішував усі основні питання освіти, виховання і навчання на основі ідеї народності. Це в першу чергу можна було б проілюструвати на підручниках Т. Г. Лубенця. Якщо взяти, наприклад, його найголовнішу і найпопулярнішу навчальну книгу «Зернышко» і порівняти її з «Родным словом» К. Д. Ушинського, то можна побачити, що структура, характер, зміст, методичні засади цих книг мають між собою дуже багато спільного, і перш за все щодо орієнтації на народне життя, на зв'язок навчання з цим життям, на активне і свідоме пізнання дітьми оточення. Частина розділів «Зернышка» по суті збігається з розділами «Родного слова», особливо про сім'ю, хату, природу та ін. Значною мірою це стосується і українських читанок Т. Г. Лубенця. «Зернышко» та інші його книги заповнені, подібно «Родному слову», народними творами — казками, байками, приказками, загадками, билинами тощо. Між іншим, Т. Г. Лубенець включив у «Зернышко» і кілька оповідань, написаних Ушинським (з «Детского мира» і «Родного слова»). Варто відзначити, що в «Зернышке» подано значно більше, ніж в «Родном слове», матеріалу про сільське господарство, промисловість, природу, історію і

географію країни. «Зернышко», як і більшість підручників Т. Г. Лубенця, широко використовувалось в народних школах всієї Росії. Це ж слід сказати і про «Руководство к «Зернышку» — книги, яка мала багато спільного з «Руководством к преподаванию по «Родному слову» К. Д. Ушинського.

Можна було б навести багато прикладів, які свідчать про те, як високо цинив Т. Г. Лубенець «Родное слово» К. Д. Ушинського. В «Педагогических беседах» він з захопленням писав: «З початкових книг для читання, де система навчання читання, письма, побудована на зовнішній і внутрішній наочності, є у нас поки що єдине «Родное слово» незабутнього К. Д. Ушинського. Подивіться, яким теплом віє від усього змісту цієї книги; скільки істинно дитячої жвавості, задушевної веселості, часом юмору, іноді сердечного почуття в художніх описах, казках, дрібних образних оповіданнях, віршиках; при цьому яка влучність, картинність, зображальність мови; скільки різноманітних вправ, предметних бесід, які викликають думку дитини на роботу, загострюють її судження, спостережливість і творчість дитячої мови!.. Успіх цієї книги з точки зору наочного навчання, величезний, нечуваний у нас, був торжеством нової школи, нового вчення, нового методу, погодженого з психологією дитини, і смертним вироком старій, віджилій рутині, схоластичному навчанню».

Як відомо, К. Д. Ушинський, виходячи з свого принципу народності у вихованні, вказував, зокрема, на необхідність навчання дітей українського населення рідною мовою. Він писав, що школа, яка не навчає рідною мовою народу, не може задовольняти потреб народу, не може забезпечити належного успіху в навчанні й вихованні дітей. Керуючись саме цими настановами, Т. Г. Лубенець складав книги для навчання українською мовою. Разом з тим він ставив і розв'язував надзвичайно важливі методичні питання: як використовувати рідну

мову учнів для найкращого вивчення російської, якими мають бути підручники української та російської мов для свідомого і міцного опанування учнями обох цих близьких, споріднених мов. І, як свідчать найновіші історико-методичні дослідження, методичні настанови Т. Г. Лубенця з вказаних питань не втратили свого значення до наших днів.

К. Д. Ушинський підкреслював велику роль поширення грамотності в народі. В кінці 50-х і на початку 60-х років XIX ст., коли саме економічне життя Росії вимагало піднесення освіти, К. Д. Ушинський у ряді своїх праць писав про поширення грамотності і знищення темряви в народі як про велику і найнеобхіднішу справу. Він вказував поряд з цим, що уміння читати й писати є тільки ключ до освіти, що, навчивши читати, треба дати народу корисну літературу для читання, зв'язати знання з життям, виробити любов і звичку до справді корисного читання, до опанування знань.

Аналогічні думки розвивав і Т. Г. Лубенець у своїх статтях, написаних ще в восьмидесятих роках. Народна освіта — велика справа, писав він, але ця освіта не повинна бути лише поширенням грамотності заради самої грамотності. Грамотність без практичного і корисного застосування її в житті нічого не варта. Мало навчити читати, треба привчати до систематичного читання і в школі, і поза школою. Сама по собі грамотність не є освіта і ціна їй нуль, якщо їй не буде забезпечене практичне застосування, або якщо це застосування буде кепське. Народу треба дати корисні і цінні книги, включаючи твори класиків. Народу потрібні книги, які дають правильне розуміння оточуючого життя, природи, виробництва, сільського господарства. Лише така освіта є шлях до цивілізації, культури і прогресу, до зростання духовної сили і матеріального побуту народу.

Відповідаючи на питання, якою повинна бути народна школа, Т. Г.

Лубенець, так само, як і К. Д. Ушинський, заявляв: про це треба запитати перш за все народ, бо тільки сам народ може сказати і говорити нам про те, яка школа йому потрібна. Не випадково у «Педагогических беседах» він дав спеціальний розділ «Які вимоги ставить народ до школи», в якому розвивав думку К. Д. Ушинського про те, що треба не тільки учити простий народ, але й учитися в нього.

Захищаючи ідею зв'язку школи з життям, Т. Г. Лубенець виступав проти надання школі вузько-практичного, утилітарного характеру. Школа повинна якнайбільшу увагу звертати на розвиток розумових здібностей і моральних якостей учнів, виховувати з них таких освічених і моральних людей, які на перше місце ставлять суспільне благо, розуміють і цінують сільсько-господарську та фабричну працю, самі вміють працювати і з повагою ставляться до простих людей-трудивників.

Народна школа повинна бути школою загального навчання, школою для всіх дітей. З цього погляду особливо показові наведені в «Педагогических беседах» гнівні слова старого селянина, внука якого не приймали до школи: «Такого закону немає, щоб не приймати; закон повинен бути такий, щоб усіх приймати...» Це, підкреслює далі Т. Г. Лубенець, зовсім не випадкова заява навченого життям старика. «Це крик народу, який весь усвідомив необхідність в Росії загального обов'язкового початкового навчання».

Інтереси школи, писав Лубенець, повинні стати інтересами кожної освіченої людини, кожного члена суспільства, відданого своєму народові. Тільки за цієї умови школа стане дійсно світочем істинної освіти, буде виховувати підрастаюче покоління в дусі гарячої любові і безмежної відданості своїй рідній землі, своєму народові. А «народ, у якого кращі школи — перший народ; якщо він не такий тепер, то він стане ним завтра». Цими слова-

ми Т. Г. Лубенець палко підтримував відомий заклик К. Д. Ушинського: «Школу, народну школу дайте Росії і тоді стане вона на прямий шлях»...

Велику увагу приділяв Т. Г. Лубенець проблемі народного вчителя — головного провідника ідеї народності у вихованні. Як і К. Д. Ушинський, він писав про те, що покликання вчителя — високе і благородне. Якщо К. Д. Ушинський називав учителя ратоборцем істини, то Т. Г. Лубенець твердив, що учитель є богатирем сучасності, бо саме він несе світоч знання в маси народу. Справжня освіта не може йти вперед у своєму розвитку, якщо безпосередні борці за неї — учителі — не будуть стояти на рівні тих завдань, які зумовлені історичними потребами суспільного прогресу.

Ці та численні інші твердження переконливо показують, що Т. Г. Лубенець рішуче і твердо став на шлях, вказаний К. Д. Ушинським, пристрасно боровся за те, щоб школа і учитель служили народові і тільки народові.

Звичайно, не можна не бачити того факту, що на педагогічних і методичних творах Т. Г. Лубенця до Жовтневої революції лежить печатка його політичної і філософської обмеженості, релігійності, нерозуміння класового характеру виховання, незнання справжніх шляхів до завоювання народної освіти.

Однак у кращій частині педагогічної і методичної спадщини Т. Г. Лубенця — видатного послідовника К. Д. Ушинського і рішучого поборника російсько-українського єднання — ми знаходимо багато чудових думок і цінних матеріалів, які заслуговують глибокого і всебічного вивчення.

Науково-дослідний інститут педагогіки УРСР вже розпочав роботу в цьому напрямі. Треба сподіватися, що в найближчі роки будуть створені ґрунтовні монографічні праці про наукову спадщину Т. Г. Лубенця.